

TARİHSEL SÜRECİ VE BAĞLAYICILIĞI BAĞLAMINDA VAKF VE İBTİDÂ

Giriş

Kur'an ilimleri arasında önemli bir yere sahip olan vakf ve ibtidâ, kıraat ilminde de mühim bir yeri haizdir. Mananın tamam olduğu yerde okumayı kesip nefes almak olan “vakf” ile mana bütünlüğüne uygun olan yerlerden tekrar okumaya devam etmeyi ifade eden “ibtidâ” Kur'an'ın manasının doğru bir şekilde anlaşılmasıyla doğrudan ilgisi olması yanında, Kur'an'ın tefsiri ve hüküm istinbatı noktasında da önemlidir.

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ve Kastallânî (ö.923/1517) nefes almanın insanın doğal özelliklerinden olduğu; bir sûre veya kıssayı tek nefeste okumak mümkün olmadığına göre nefes alıp dinlenmek için bir durak/vakf, bunun akabinde de bir başlangıç/ibtidâ yerinin seçiminin zorunlu olduğunu belirtmektedirler. Her iki noktanın da manayı bozarak doğru anlamayı ihlal edecek şekilde olmamaları da bir zorunluluktur. Nitekim kıraat ilmi bunlara dayanmakta, Kur'an'ın i'cazı böylece ortaya çıkmakta, doğru manaya bu şekilde ulaşılmaktadır. Önemine binaen kıraat imamları da vakf ve ibtidâ yapılacak yerleri öğrenmeyi teşvik etmişler hatta bu konuyu iyice öğrenmeyen talebeye de icazet verilmediğini ifade etmişlerdir.¹ Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî'nin şu sözleri, kıraat ilminde vakf ibtidâ meselesinin öneminibelirleyiciniteliktedir:

“Bizim imamlarımız da kendi hocalarından aynen aldıkları bir usûl/gelenek olarak her bir kelimedede durdurmak suretiyle parmaklarıyla durulacak yerleri bize gösterirlerdi.”²

Vakflarla alakalı tasnife geçmeden önce konuyla alakalı kavramlaragözatalım:

1. Vakf ve İbtidâ Kavramları

1.1. Vakf Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlük anlamı olarak vakf, “hapsetmek, men etmek, durmak ve durdurmak, imtina etmek, kaçınmak³kelimeyi kendinden sonraki kelimededen ayırmak, kelimeyi harekeden kesmek”⁴ anlamlarına gelmekte olup (V-K-F/ وقف) kökünden masdardır.

Terim olarak vakf, okumaya tekrar başlamak amacıyla nefes alacak bir zaman kadar sesi kesmeye denir. Bu şekilde kıraati/tilaveti kesmeye vakf dendiği gibi durulması gereken yerler için de aynı terim kullanılmaktadır.

İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/939) tanımı şöyledir: “kelimenin sonunda sesi bir süre kesmek ya da kelimeyi bir sonrakinden ayırmaktır.” Dâni (ö. 444/1052) “kelimeyi kendisinden sonraki kelimededen ayırmaktır” şeklinde tanımlamıştır. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ise “Vakf, kelime üzerinde, kıraate tekrar başlamak niyetiyle, normal bir şekilde nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmekten ibarettir.” şeklinde tarif etmiştir.⁵

1 Suyutî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/85.

2 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kirâati'l-'aşr*, 1/506.

3 Mahmud Halil Husarî, *Ahkâm-u Kirâeti'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 251.

4 Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 135.

5 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/505.

Yine bu kavrama yakın olarak ulema tarafından kullanılan bir terim daha vardır ki o da *Sekt* ve *Kat*'dir. Sekt veya Türkçe ifadesiyle sekte, lügat olarak “Kaçınmak” anlamına gelir. İstılahta ise, Kur’an tilaveti esnasında -okumaya devam etme niyetiyle-⁶ nefes almaksızın bir müddet sesin kesilmesini ifade etmektedir. Ancak ilk dönemlerde bu kavramın yukarıda tanımlanan “vakf” anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Zira yedi kıraat imamından biri olan Ebû Amr’a ilişkin onun ayet başlarında sünnete ittibaen durduğunu dile getiren bir rivayette “her ayetin başında sekte ederdi” (يسكت/ dururdu) şeklinde ifade edilmektedir. Keza her ayetin başında durmanın kendisine daha hoş geldiğine ilişkin kendisine atfedilen sözü de⁷ bunu destekler niteliktedir.

Vakf kelimesinin kıraat ilminin dışında fıkıh ve nahiv gibi iki farklı disiplin tarafından da kullanıldığını görmekteyiz.⁸

Nahivcilerin literatüründe ise vakf, kelime sonunda sesi keserek belli bir şekilde göre duruş yapmaktır. Örnek: رأيتُ زيداً cümlesinde şu şekillerde durman gibi *raeytü zeyden*, *zeyd* veya *zeyd*.⁹ Diğer taraftan Arap şiirinde “Zarureti’ş-Şi’r” ile vakf ve vasl konusunun çok sıkı bir bağla birbirlerine bağlı oldukları ifade edilmiştir. Buna ilaveten “bir beyit için kâfiye neyse (ne kadar gerekiyse; bir cümle için de vakfaynı şekildedir” diye ifade edilmiştir.¹⁰

Kat’/القطع ise “ayırma, uzaklaştırma” gibi sözlük anlamını taşıırken; terim anlamı, başka bir meşguliyete geçme niyetiyle tilaveti tamamen sonlandırmayı ifade etmektedir.¹¹ Okuyuşta nefes almak veya kıraati sonlandırmak amacıyla kelimenin sonunda sesi kesip durmak, anlamındaki *kat*’ genelde tilaveti nihayete erdirmek, manasına gelmekle birlikte zaman zaman vakf yerine kullanıldığı, vakfin da bazen onun yerini aldığı görülmektedir. İbnü’l-Cezerî, bununla alakalı olarak önceki âlimlerin herhangi bir kayıt koymadıkça *kat*’ kelimesini genellikle vakf anlamında; sonraki âlimlerin ise okumayı kesmek ve kıraati bitirmek anlamında kullandıklarını ifade etmektedir.

Bu konuyla alakalı, meseleye ışık tutması ve kavramsal örgünün irtibatlı olduğulanları görme adına karşımıza çıkan başka bir terim daha vardır ki, bu da belağat ilminde de yer alan (vakf ve ibtidâ misali) birbirine zıt iki terim olan *fasl/ الفصل* ve *vasl/ الوصل* kavramlarıdır. *Fasl*, lügatte “kesme, ayırma, ayırt etme” gibi anlamlara gelirken istılahta ise bir cümleyi diğer bir cümle üzerine herhangi bir atf harfiyle birleştirmeden her birini ayrı ayrı zikretmek için kullanılmıştır. Bu anlamda ayetlerin birbirinden ayrıldığı noktalara da *fasl* veya *fasıla* da denmektedir.

Vasl, lügatte “bağlama, birleştirme, bir araya getirme, ulaştırmak” gibi anlamlara gelirken istılahta, bir kelimeyi veya cümleyi diğer bir kelime ya da cümleye

6 Husarî, *Ahkâm-u Kirâeti’l-Kur’ani’l-Kerîm*, 261.

7 Abdullah el-Meymûnî, *Fadlu ilmi’l-vakfi ve’l-ibtidâ*, 78.

8 Dâni, *el-Müktefâ fi’l-vakfi ve’l-İbtidâ*, 54; Abdulğafûr es-Sindî, *et-Teshil fi Kavaidi’t-Tertîl*, 112,113. Fıkıh literatüründe “durmak, durdurmak, alıkoymak” gibi anlamlara gelen vakf, terim olarak “Bir mülkün menfaatini halka tesis edip, aynını Allah Tealâ’nın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten sonsuza dek men etmektir.” şeklinde tarif edilmiştir.

Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 595.

9 Abdul Ğafûr es-Sindî, *et-Teshil fi kavaidi’t-tertil*, 113.

10 Konuyla alakalı geniş bilgi için bk: Muhammed Salim Muhaysin, *el-Keşfu ‘an ahkâmi’l-vakf ve’l-vasl fi’l-arabiyye*, 133-135.

11 Husarî, *Ahkâm-u Kirâeti’l-Kur’ani’l-Kerîm*, 263.

sesi, nefesi kesmeksizin bağlamak veya sözü meydana getiren cümleleri atıf harfi olan “vav” harfiyle birbirine atfetmek şeklinde tarif edilmiştir.¹²Yalnız burada şunu ifade etmek de yarar vardır; vasl pratikte ne vakfı ne de ibtidâyı karşılayacak bir kavram olmamanın yanında her ikisinin arasında yerini bulan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle vakf yapılacak yerde durmak yerine geçmeyi tercih etmek vasl yapmak demektir.¹³ Diğer yandan vakf ve kat’da durum sükûn üzere iken vaslda aslolan harekedir.¹⁴ Dolayısıyla vasl yapılan bir yerde ne vakf ne de ibtidâ söz konusudur.

Diğer taraftan alanla ilgili kaynaklara bakıldığında fasl ve vasl babında ele alınan konular genelde, resmu’l-Mushaf çerçevesinde bazı kelimelerin bitişik ya da ayrı yazılma keyfiyetini inceleyen hususlar olduğu göze çarpmaktadır.

1. 2.İbtidâ Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlükte “başlamak, bir şeyi ilk defa yapmak” anlamında (B-D-E/ بدء) kökünden türeyen ibtidâ, bir şeyi diğerine takdim etmek, yapılmasını öne almak, ilk sırada yapmak gibi anlamlara gelmektedir.

Terim olarak *ibtidâ*, *vakf*’ın zıddı olup ilk defa okumaya başlamak veya vakftan sonra tilavete devam etmek için tekrar başlamaya denir. Bunun yanı sıra *ibtidâ* için “bir şeye yeniden başlama” anlamında *isti’naf* ve veya *i’tinaf* kelimeleri de kullanılmıştır. Nitekim Nehhas’ın (ö. 338/949) alanla alakalı eserinin adı *el-Kat’u ve’l-İ’tinaf*’tır. Dâni ibtidâ ile alakalı vakfın zıddıdır, şeklinde ifade etmiştir.¹⁵İbtidâ, vakf gibi ızdırârî değil ihtiyârîdir.¹⁶ Bu hususu şu şekilde izah etmek mümkündür; tilavet esnasında isteğe bağlı (ihtiyârî) veya herhangi bir zorunlu sebep nedeniyle (ızdırârî) durmak söz konusu iken; okumaya yeniden başlamayı ifade eden ibtidânın zorunlu bir nedeni söz konusu değildir. Yine ibtidânın caiz olması, mana bütünlüğü ve maksadın tam ifade edilmiş olmasıdır. Kısacası vakf yapılacağında hangi hususlara dikkat edilmesi gerekiyorsa (husnü’l-vakf) ibtidâ da aynı özenle en uygun yerden yapılmalıdır (husnü’l-ibtidâ).

Diğer yandan ibtidâ’nın vakf gibi çeşitlerinin olup olmadığı meselesi ki, eserlerde vakf gibi ibtidânın da dört kısımda incelendiği ifade edilmektedir. Nasıl vakf, mananın tam olup olmamasına veya lafzî irtibatlaakalalı olarak, *tâm*, *kâfi*, *hasen* ve *kabih* gibi kategoriye ayrılıyorsa ibtidâ için de aynı şekilde *tâm* ibtidâ, *kâfi* ibtidâ, *hasen* ibtidâ ve *kabih* ibtidâ şeklinde çeşitlerinin olduğu görülmektedir.¹⁷

Diğer taraftan ibtidâ hareke ve anlamın uygun olduğu yerlerden yapılmalıdır. Vakfın olduğu her yerde mutlaka bir ibtidâ vardır; zira vakf, tilaveti terketmeyi değil, tekrar devam etmeyi zımnen ihtiva etmektedir. Nitekim Dâni’nin, ibtidâyı vakfın zıddı olarak ifade etmesi de bunu destekler mahiyettedir. İbtidâ,

12 Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 328.

13 Vasl ile ilgili kurallar ve örnekler için bk: Sıtkı Güllü, *Tecvid İlmi*, 441-446.

14 Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 142.

15 Dâni, *el-Müktefâ*, 182.

16 Saçaklızade, *Cühdü’l-mukill*, 265; el-Husari, Ravza Cemâl, *el-Menhelü’l-müfid fi usûli’l-kıraati ve’t-tecvid*, 169.

17 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/515; Suyûtî, *İtkân*, 1/86.

maksadı ifade eden bir mananın olduğu yerde caiz olur. Kuralları arasında nispeten farklılık olmakla beraber, ikisinin de mana yönüyle uygun bir yerde durup tekrar uygun bir yerden başlama hususunda aralarında yakın ilişki vardır.¹⁸Vakfin caiz olduğu yerin sonrasında ibtidâ caiz iken; vakfin caiz olmadığı yerin sonrasında ibtidâ caiz değildir.¹⁹

2.Vakf ve İbtidânın Kaynağı

Tecvid ilminin bir alt konusu olan vakf ve ibtidânın kaynağı gündeme geldiğinde, esasen bizzat Kur'an-ı Kerim'in kaynaklık ettiğini görmekteyiz. Bu noktada Kur'an'ın ideal okunmasını ifade eden tertîl kavramı akla gelmektedir.²⁰ Tertîl, "Harfleri mahreç ve sıfatları bakımından doğru bir şekilde okumak bunun yanında vakf ve ibtidâ yapılacak yerleri de bilmektir" şeklinde ifade edilmiştir.²¹ Keza Kur'an'ın açık açık, dura dura, tane tane okunmasını ifade eden²² *وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا* ve *وَرَتَّلْنَا لَهُ تَرْتِيلًا*²³ ayetlere bakıldığında bu hususun teyit edildiğini söylemek mümkündür.

Yine konuyu bu bağlamda ele alan kaynaklarda sıkça karşılaştığımız bir rivayet de Hz. Ali'ye nispet edilen, Müzzemmil sûresinde geçen "tertîl" kelimesinin anlamına ilişkin *تجويد الحروف ومعرفة الوقوف* "Tertîl, harflerin tecvide riayet ederek okunması ve vakf yapılacak yerlerin bilinmesidir."²⁴ şeklindeki değerlendirmedir.

Yine bu ilmin dayanağını Hz. Peygamber'in ve sahabenin söz ve uygulamalarında görmekteyiz. Hiç şüphesiz Kur'an'ın ilk muhatabı, ilk mübelliği ve muallimi olması²⁵ yönüyle Hz. Peygamber, her konuda olduğu gibi Kur'an'ın okunması ve anlaşılması noktasında da önemli bir misyon sahibidir.²⁶

Bunun yanında Hz. Peygamber'in uygulamalarına baktığımızda bu konunun önemine dair çeşitli rivayetler görmekteyiz. Ümmü Seleme ve Enes b. Malik'ten gelen rivayetlerde, Hz. Peygamber'in Kur'an tilavetinde, mananın keyfiyetini belirleyici role sahip vakf ve ibtidâ hususuna son derece önem verdiği belirtilmiştir.²⁷ Nitekim Ümmü Seleme "Peygamber (s.a.v.) Kur'an okurken kıraatini ayet ayet keserdi ve ayet sonlarında dura dura okurdu" demiş ve Fatıha sûresinden ilk üç ayeti (الْمَالِكِيُّوَالَّذِينَ) (الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) aralarında durmak suretiyle Allah Rasülü'nün tilavet keyfiyetini bizenakletmiştir.²⁸

18 Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 258.

19 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/516.

20 İdeal Kur'an okuma hususunda vakf ve ibtidânın keyfiyetine dair bk. Recep Koyuncu, "İdeal Kur'an Öğretimi: Sorunlar ve Çözüm Önerilerine İlişkin Bir İnceleme" *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 295 vd.

21 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/473.

22 Furkân 25/32.

23 Müzzemmil 73/4.

24 Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kıraati'l-'aşr*, 1/118.

25 Nahl 16/44 "İnsanlara, kendilerine indirilene açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'an'ı indirdik."

26 Ali Akpınar, *Kur'an Niçin ve Nasıl Okunmalı*, 63.

27 Nitekim ayet başlarında durmayı sünnet olarak kabul eden ulema, bu rivayeti vakf ve ibtidâ için delil kabul eder.

28 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 302; Tirmizî, *Fedâilu'l-Kur'an*, 23.

Yine konuyla alakalı yapılan çalışmalara bakıldığında konunun öneminin şu rivayetle desteklendiğini görmekteyiz: Adî b. Hatim (ö.67/686)'in ifade ettiğine göre, insanlardan biri Allah Rasûlü'nün huzurunda “Allah’a ve Rasûlüne itaat eden doğru yolu bulmuştur ve o ikisine isyan eden”²⁹ dedi ve durdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona “Kalk! Sen ne kötü bir hatipsin! Kim Allah’a ve Rasûlü’ne isyan ederse doğru yoldan sapmıştır, de”³⁰ buyurarak durulacak ve söze başlanacak yerlere dikkat etmesi hususunda ikaz etmiştir.³¹ Bu olaya bakıldığında, günlük dilde vakf edilecek yerin keyfiyetine riayet edilmemesi neticesinde bir kişinin ayıplandığını ve Allah Rasûlü tarafından uyarıldığını görmekteyiz. Söz konusu Allah kelamı / Kur’an-ı Kerîm olunca durum daha önemli ve elzemdir.³²

Diğer taraftan vakf-ibtidâ uygulamasının sahabe tarafından uygulanmaksuretiyle sonraki nesle aktarıldığına dair sıkça karşılaştığımız nakillerden biri Abdullah b. Ömer’den gelen şu rivayettir:

“Kur’an’ın nüzülünden önce, bir müddet içimizde imanın varlığını duyarak yaşadık. Allah Rasûlü’ne Kur’an nazil oluyor ve her birimiz onun helal ve haramını; emir ve yasağını, üzerinde vakf yapılması gereken yerleri(durup düşünülmesi gereken yerler) öğreniyorduk. Günümüzde bazı kimselere imandan önce Kur’an’ın verildiğini, emir ve yasaklarından haberdar olmadan, üzerinde vakfedilmesi gereken yerleri bilmeden, Kur’an’ı başından sonuna okuduklarını gördük.”³³

Bu rivayetten Sahabe’nin, Hz. Peygamber’den Kur’an okumayı öğrendikleri kadar vakf yapılacak yerleri de öğrendiklerini anlamaktayız. Ayrıca Hz. Ali’ye atfedilen *tertil* kelimesinin anlamına ilişkin değerlendirmesi ve İbn Ömer’in ifadesi de vakf ibtidâ’yı öğrenmenin ve uygulamanın gerekliliğine hatta Sahabenin bu hususta icma’ ettiğine delil teşkil etmektedir.³⁴ Nehhâs da “Bu hadis sahabenin Kur’an’ı öğrendikleri kadar vakf yapılacak yerleri de öğrendiklerini gösterir” demiştir.³⁵

Bu rivayetle alakalı Mukaddime şerhi *Minehu’l-Fikriyyede* geçen (ليس في) *الحديثن على الوقف المصطلح عليه* ifadesinden söz konusu rivayetin ıstılahî manada vakfa delalet etmediği anlaşılmaktadır.³⁶

Yine konuyla alakalı karşımıza çıkan rivayetlerden bir diğeri Übeyy b. Ka’b ve Ebû Hüreyre’den gelen hadislerdir: Übeyy b. Ka’b’dan gelen rivayette, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *Ey Übeyy! Bana, Kur’an okutulurken “Bir harf üzere mi, yoksa iki harf üzere mi?” denildi. Yanımda bulunan melek: “İki harf üzere de!” dedi. “İki harf üzere” dedim. Bunun üzerine “İki harf üzere mi üç harf üzere mi?” denildi. Yanımda olan melek: “Üç harf üzere de!” dedi. Ben de “Üç harf üzere” dedim. Neticede bu yedi harfe ulaştı. Sonra: “Onlar ancak şâfidir, kâfidir. Eğer sen (*

29 Metin şu şekildedir: ومن يطعه الله ورسوله فقد رشد ومن يعصهما

30 ومن يعصهما فقد غوى

31 Müslim, Salâtu’l-Musâfirîn, 38; Nesai, Nikâh, 40

32 Zerkeşî, *el-Burhân* 1/343.

33 Hâkim, *Müstedrek*, 1/91.

34 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/506.

35 Abdulfettâh el-Kârî, *Sünenu’l-kurrâ ve menâhicü’l-mücevvidîn*, 137.

36 Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye fi şerhi’l-mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 259.

سميعا عليما) veya (عزيزا حكيمًا) desen azab ayetini rahmetle; rahmet ayetini de azabla bitirmedikçe hepsi doğrudur, dedi.³⁷

Yine bu bağlamda Abdurrahman b. Ebî Bekre'den gelen rivayet şöyledir: “Hz. Peygamber şöyle dedi: Cebrâîl ve Mikâîl bana geldiler. Cebrâîl: Kur'an'ı bir harf üzere oku, dedi. Bunun üzerine Mikâîl: artırılmasını iste, dedi. Neticede Cebrâîl: Onu yedi harf üzere oku, rahmet ayetini azabla; azab ayetini de rahmetle bitirmediğin müddetçe bunların hepsi kâfidir şâfidir, dedi.”³⁸

Ebû Hüreyre'den gelen rivayette ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Kur'an Yedi Harf üzere nâzil olmuştur. Onu (dilediğiniz şekilde) okuyunuz, bunda bir sakınca yoktur. Ancak rahmet ayetini azabla; azab ayetini de rahmetle bitirmeyiniz.”³⁹

2. 1. Vakf İbtidânın Önemi ve Bağlayıcılığı

Vakf ve ibtidâ meselesi, Kur'an'ın anlamıyla/ manasıyla birebir ilgili olan bir konudur. Daha açık ifadeyle, yerli yerince vakfedilip (husnû'l-vakf) daha sonra uygun bir şekilde ibtidâ (husnû'l-ibtidâ) edildiğinde, ayetin ifade ettiği anlam yerini bulmakta, ayetteki i'caz ortaya çıkmaktadır. Aksi taktirde kurallara uymaksızın gelişigüzel vakf ve ibtidâ yapıldığında ayetteki anlam değişmekte veya bozulmakta kimi zaman da ayette ifade edilen anlamın zıddı bir anlam ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan ayette kastedilen anlama dikkat edilmesi, mananın bozulmaması ve buna bağlı olarak ayetlerin tefsirinde de doğru mananın belirlenerek, hükümlerin sağlam şekilde tespiti gibi hususlara bağlı olarak vakf ve ibtidânın önemi izahtan varestedir.

Tarihi verilere bakıldığında vakf ibtidâ'ya özen gösterme işi yalnızca Kur'an'ın tilavetiyle sınırlı kalmamış, fasih Arap'ın kullandığı günlük konuşma diline dahi yansımıştır. Bu durum günlük dilde dahi bu işe ne denli özen gösterildiğini görme açısından önem arzeder.

Araplar şiir olsun nesir olsun, kullandıkları ifadelerde anlaşılmaya ve manaya oldukça önem vermişlerdir. Ebû Hilâl el-Askerî (ö.400/1009)bu hususu destekleyici nitelikte Muaviye (ö.172/788)'den şunları nakleder:

“Ey Eşdak! Arapların efendileri yanında kalk ki dilin keskinleşsin, belağat alanında iyileşsin. Söylediğin cümlelerin başına ve sonuna dikkat et! Ben Allah Rasulü'nün, Ali b. Ebî Talib'e bir mektup yazdırırken, deveye binen kişinin gemleri kontrol etmesi gibi cümlelerin başını ve sonunu kontrol ettiğine şahit oldum.”⁴⁰

Yine Ahnef b. Kays'ın (ö. 67/686)şu ifadesinden de meselenin günlük yaşamda öneminin anlamaktayız:

“Amr b. As gibi konuşup da, cümlelerin başını ve sonunu ondan daha iyi ifade eden birini görmedim. O, konuştuğunda cümle sonlarına dikkat ediyor

37Ebû Dâvud, Vitr, 22.

38 Ahmed b. Hanbel, 34/70; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 6/138.

39Taberî, Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'an, 1/46. Konuyla alakalı diğer rivayetler için bk. Abdurrahman Çetin, Yedi Harf ve Kıraatler, 55-58.

40 Ebû Hilâl el-Askerî, Kitabü's-sinaateyn el-kitabe ve'ş-şi'r, 460.

ve konuşmanın hakkını veriyordu. Öyle ki cümle sonunda durduğunda yeni bir cümleye hemen başlamıyordu.”⁴¹

Arapların kendi sözlerinin anlaşılması için gösterdiği çaba ortada iken elbette Allah’ın yüce kelamı Kur’an için bu durum çok daha bir titizlik ve ciddiyet arz etmektedir. Nitekim Ebû Ca’fer en-Nehhâs (ö. 338/950) bunu şu şekilde dile getirir:

“Kur’an okuyan kimse okuduğunu anlamalı ve Kur’an okuyan kişinin kalbi ayetin manası ile meşgul olmalıdır. Tilavet esnasında duracağı ve başlayacağı yerlere de dikkat etmelidir.”⁴²

Vakf ve ibtidâ, Kur’an kıraatinde Kur’an’ın i’cazının gösterilebilmesi ve kastedilen mananın doğru bir şekilde anlaşılması içinde dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Nasıl ki aruz veznine göre yazılmış bir şiirde, *takti’* ve *tef’ileler* esaslarına, vezin kaidelerine riayetsizlik nedeniyle şiir nazım olmaktan çıkıp kuru bir nesir halini aldıysa⁴³ musikinin güzelliklerini barındıran, sözlerin en yücesi olan Allah kelamını okurken vakf ve ibtidâyâ riayet etmemek de böyledir. Bu nedenle Kur’an okuyan kişinin bu konulara azami ölçüde önem vermesi gerekir.

Yine vakf ibtidânın kırâat ilmi geleneğinde de önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Nitekim herhangi bir âyette, kurrânın ihtilaf ettiği bir kelimenin bütün vecihlerini tamamlamak için çoğu kere âyet sonuna varmadan durup geriden almayı ifade eden *cem* جمع hususunda da bilhassa vakf ve ibtidâ yerlerinin bilinmesi önem arz etmektedir.⁴⁴ Bu hususu İbnü’l-Cezerî, *Tayyibe*’de şu şekilde ifade etmiştir:

وغيرنا يأخذه بالحرف	وجمعنا نختاره بالوقف
ولا بركب وليجد حسناً	بشرطه فاليرع وفقاً وابتدا

“Biz *cem*’ metodu olarak (bir vakftan diğerine) vakf yerlerini asıl nokta kabul ederken; diğerleri de ihtilafın olduğu kelimeleri esas kabul eder. Ancak bunu kabul edenler vakf ibtidâ hususuna özen gösterebilir de yanlış terkîb ve telfîk yapmasın! Tecvid ve tertîl adına hüsnü edâyı da yerine getirsin.”⁴⁵

Diğer yandan vakf ibtidâ meselesinin tarihi süreçteki önemini gösteren bir başka husus, Dâni’nin, kıraat alanında çalışması olan her bir âlimin hem kıraat imamı hem de nahivci olmasının yanında bu konuda telifi olmayanın yok denecek ölçüde az olduğunu ifade etmesidir. Dâni, konuyla alakalı kıraat imamlarından vakf ibtidâyâ dair telifleri olanları eserinde zikretmiş⁴⁶ ardından bu alana dair çalışmaları olan nahivcilerden de bahsetmiştir.⁴⁷

Hüküm açısından vakf ve ibtidâ meselesine gelince, mananın tamam olup olmamasına, vakfedilen yerin ayet sonu olup olmamasına ve mananın az etkilenmesi

41 el-Askerî, *Kitabü’s-Sinaateyn*, 458.

42 Ebû Ca’fer en-Nehhas, *el-Kat’u ve’l-itinâf*, 20.

43 Hamidullah, *Kur’ânı Kerîm Tarihi*, 22.

44 Necati Tetik, *Kıraat İlminin Ta’limi IX. Hicri Asra Kadar*, 101.

45 Tayyibetü’n-neşr, 427, 428. beyitler.

46 Kıraat imamlarından Nafi’, Ebû Amr, Hamza ve Kisâ ile Ya’kub el-Hadramî ve Halef b. Hişam’ın isimleri mezkûrdur.

Bkz. Dâni, *el-Müktefâ*, 49-50.

47 Dâni, *el-Müktefâ*, 50-51. Nahivcilerden: Ebû Ca’fer er-Ruasî, Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, Ma’mer b. el-Müsenâh, Ahfeş ve Ebû Hatim es-Sicistânî gibi isimleri zikretmiştir.

ya da tamamen zıt bir anlam meydana gelmesine göre farklılık arz etmektedir. Ayet sonlarında (fasıla) vakfedip ayet başından ibtidâ yapmak sünnettir. Nitekim yukarıda geçen, Hz. Peygamber'in konuyla alakalı uygulamalarında bunu görmekteyiz.

İbnü'l-Cezerî konunun hükmüne dair şöyle demektedir: “*Kur'an-ı Kerîm'de manasını bozmak gibi bir kasıt olmaksızın (yapılmadığı taktirde) farz ya da vacip bir vakf olmadığı gibi, herhangi bir sebep ve maksat olmaksızın (yapıldığı taktirde) haram olan bir vakf da söz konusu değildir.*”⁴⁸ Bununla beraber, durulması caiz olmayan yerlerde kasten duran bir kimsenin, mana bozulacağından günahkâr olacağını söylemekte yarar vardır.

Netice itibariyle vakf ibtidâ'nın önemini genel olarak şu şekilde ifade edebiliriz: Kur'an okuyan kimsenin, Arapça bilsin veya bilmesin Kur'an'ın hem tilaveti/kıraati, hem de manasının anlaşılması, diğer taraftan ondan hüküm çıkarılması noktasında doğru bir şekilde vakf yapmasını sağlamaktır. Diğer taraftan Kur'an okuyan kişinin bu ilme vakıf olması, sıkıntılı durumlara düşmekten kendisini koruyacak, bu sayede okuyucu ayetteki ifadelerin en uygun yerinde vakfetmeyi gözetip diğer yandan en güzel şekilde ibtidâ yapmak suretiyle ideal bir kıraatin hakkını yerine getirmiş olacaktır.⁴⁹

3. Vakf ve İbtidâya İlişkin Yapılan tasnifler

Vakf ve ibtidâya dair tarihi süreç, kavramsal çerçeve konunun önemi ve bağlayıcılığı gibi temel meselelerin ardından bu konuda çalışması olup da öne çıkan isimlerin vakf taksimine bakalım:

3.1. İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940)

Tâm ismi Ebu Bekr Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed İbnü'l-Enbârî'dir. 18 Receb 271'de (9 Ocak 885) Bağdat yakınlarındaki Enbâr'da doğmuştur. Dönemin ünlü nahivci ve dilbilimcisi olan İbnü'l-Enbârî, ilk eğitimini babası Kasım b. Muhammed'ten almıştır. İlmi çalışmalarına Bağdat'ta devam ettiği için Bağdâdî nisbesiyle de anılan İbnü'l-Enbârî, Kûfe ekolünün önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Kıraat ilmini hem babasının hem de kendisinin hocası olan Ahmed b. Beşşar İbnü'l-Enbârî'den okumuştur. 10 Zilhicce 328 (16 Eylül 940) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵⁰

Eserinin adı *İzâhu'l-vakf ve'l-ibidâ*'dır. İbnü'l-Enbârî'nin vakf ve ibtidâ konusunda telif ettiği bu eser, kendisinden sonra bu alana ilgi duyan, bu alanda çalışma yapanlar için önemli başvuru kaynağı olmuştur. Diğer yandan eser, günümüze ulaşabilen eserlerin ilki ve en meşhurlarındandır. İbnü'l-Cezerî bu bağlamda “Onun vakf ve ibtidâ hakkındaki kitabı alanında ilk ve en güzel telifidir.” der. Diğer yandan İbnü'l-Enbârî'nin söz konusu çalışması İbn Mücahid'e getirilerek görüşü sorulur o da: “Bu konuda ben de bir kitap yazmak istemişim ama bu genç, geride yazılacak bir şey bırakmamış”⁵¹ diyerek çalışmanın ne kadar nitelikli olduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Enbârî'nin vakf taksimi şu şekildedir:

48 İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, “Bâbü'l-Vakf ve'l-İbtidâ”. **وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ مِنْ وَلَا حَرَامَ غَيْرَ مَالِهِ سَبَبٌ** **وَفِي وَجَبٌ**

49 İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf*, 21; Dâni, *el-Müktefâ*, 7.

50 Zehebî, *Tabakâtu'l-Kurrâ*, 1/350.

51 İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 204.

1. **Vakf-ı Tâm:** İbnü'l-Enbârî, vakf yapılan yerin mâba'di ile lafız ve mana yönünden irtibatı olmayan yerlerdeki duruşlar için "vakf-ı tâm" itespit etmiştir. Diğer yandan birtakım terimler kullanmak suretiyle bu vakf çeşidini kendi içerisinde derecelendirmiştir. Örneğin *أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ* ayetinde *أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ* şeklinde durmayı tâm vakf olarak belirtmiştir.⁵²

2. **Vakf-ı Hasen:** İbnü'l-Enbârî, kendisinde vakf yapmanın iyi, kendisinden sonra ibtidânın uygun olmadığı yerlere *vakf-ı hasen* demiş, "الْحَمْدُ لِلَّهِ" "Hamd, Allah'a mahsustur." ifadesini buna örnek olarak vermiştir. Bu ifadede vakf yapmayı, mefhumun oluşmasından dolayı uygun görmüş, fakat devamındaki "رَبِّ الْعَالَمِينَ" "Âlemlerin Rabbi olan" ifadesinin mecrurla başlamasından dolayı buradanyapılan ibtidânın da kabîh olduğunu ifade etmiştir.⁵³

3. **Vakf-ı Kabîh:** İbnü'l-Enbârî kabîh vakfı, tâm vehasen olmayan vakf, şekli detarifi etmiştir. Buna göre iki kelime veya cümle arasında lafzî yani iraba ilişkin bir irtibat varsa bu tür yerlerde yapılan duruşlar vakf-ı kabîh olmaktadır. Zira bu şekilde yapılan bir vakfla, cümle tamamlanmayacağı gibi mefhum da oluşmayacaktır. Örneğin Fatıha sûresinde *بِسْمِ اللَّهِ* şeklinde durmanın kabîh vakf olduğunu; zira bu kelimenin lafza-i celale (الله) muzâf olduğunu, muzâf ile muzâfun ileyhinise ayrılamayacağını ifade eder.⁵⁴

3. 2. Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö.338/950)

Eserinin adı *Kitâbu'l-kat' ve'l-i'tinâf*'tir. Nehhâs'ın bu eseri, Kur'an kıraati, vakf ve ibtidâ konusunda önemli bir yere sahiptir. Müellif, eserin mukaddime kısmında Kur'an'ın faziletinden, Hz. Peygamber'in kıraat keyfiyeti ve eğitim metodundan bahsettikten sonra, sahabeden ve tabiinden bu konuda uzman olanları zikretmiş, ardından bu ilmin önemi ve gerekliliğine dair malumata yer vermiştir. Vakf kategorisi şu şekildedir:

1. **Vakf-ı Tâm:** Hz. Peygamber'dengelen "Rahmet âyetini azap, azap âyetini rahmet âyetiyle bitirmeyin."⁵⁵ rivayetini vakf-ı tâm için delil kabul eden Nehhâs, bunu vakf-ı kâfi ve vakf-ı sâlihten ayırmak suretiyle mananın tam olduğu, devamından ibtidânın güzel bulunduğu yerler için uygun görmüş bazen "تام" yerine "تمام" da demiştir.⁵⁶

2. **Vakf-ı Kâfi:** Sonrasiyla lafız yönünden değil, mana irtibatı olduğu için diğer yandan kendisinde vakf yapmanın ve sonrasında da ibtidânın uygun olduğu vakf çeşididir.⁵⁷

3. **Vakf-ı Hasen:** Kendisinde vakf yapmanın iyi ancak sonrasiyla, lafız ve mana irtibatından dolayı ibtidânın iyi olmadığı vakf çeşididir. Ayet sonlarında yer alan hasen vakflarda durup devam etmek mümkün iken ayet arasındaki hasen vakflarda bu caiz değildir.⁵⁸

4. **Vakf-ı Sâlih:** Vakf yapmanın da terk etmenin de mümkün olduğu vakf çeşididir. Diğer bir ifadeyle Nehhâs, bu vakf türünü diğer vakf çeşitleri gibi her zaman durulması gerekli olan vakf gibi değerlendirmemiş, duruma göre vasletmenin, duruma göre vakfın

52 İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, 240.

53 İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf*, 231.

54 İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf*, 231.

55 Dâni, *el-Müktefâ*, 132; Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-Ikrâ*, 550.

56 Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, 2. Örnekler için bk. *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, 24, 36, 37, 43, 46, 58.

57 Örnek ayetler için bk. Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, 51, 55, 66, 70, 73.

58 Örnekler için bk. Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, 23, 34, 42, 47, 49.

uygun olduğu, bazen de her ikisinin eşit olduğu yerler için zikretmiştir.⁵⁹ Haddizatında bu vakf Secâvendî'nin sistematiğindeki câiz vakfin tanım ve işleviyle benzerlik arzeder.

3. 3. İbn Evs el-Mukrî (ö. 3??)

Tam adı, Ahmed b. Muhammed b. Evs Ebû Abdullah el-Mukrî el-Hemedânî'dir. Hayatına dair yeterli bilgi yoktur; İbnü'l-Cezerî ve Zehebî gibi âlimlerin eserinde kısa malumat yer almıştır.⁶⁰Eseri *el-Vakf ve'l-ibtidâ* adını taşımaktadır. Vakf kategorisi şu şekildedir:

1.Vakf-ı Tâm: Vakf yapılan yerin sonrasıyla lafız ve mana yönünden irtibatı olmayan yerde yapılan vakf için vakf-ı tâm demiştir.Bu vakf için remiz olarak ط harfini belirlemiştir ve bunun âyet başlarında bulunduğunu söylemiştir.⁶¹ Sonrasıyla lafız ve anlam yönüyle bağlantısı olmadığından bu gibi yerlerin sonrasında ibtidâ yapmak da uygun olmuştur.

2. Vakf-ı Kâfi: Vakf-ı tâm'a daha yakın olarak düşündüğü vakf-ı kâfi'yieserinde ك harfi ile belirtmiştir.Diğer yandan vakf-ı hasende olduğu gibi sonrasıyla lafız ve manairtibatı olmaması sebebiyle bu gibi yerlerde vakf yapmanın ve sonrasında tilâvete devam etmenin uygun olduğunu belirtmiştir.⁶²

3. Vakf-ı Hasen: Sonrasıyla hem lafız hem de mana irtibatı bulunan yerler için hasen vakf demiş ve bu vakf çeşidini de eserinde ح harfi ile tespit etmiştir.Diğer yandan vakf-ı tâm'a benzemediği gerekçesiylevakf-ı hasenin sürekli tercih edilecek bir vakf yeri olarak görülmesinin de doğru olmadığınadikkatçekmiştir.⁶³

3. 4. Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053)

Tam adıEbû Amr Osman b. Said ed-Dânî'dir. Endülüs bölgesinin önde gelen kıraat ulemasından olan Dânî (371/981) yılında Kurtuba'da doğmuş, (444/1053) yılında Dâniye'de vefat etmiştir.Eserinin adı *el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*'dır.

Vakflar konusunu da ana ilkeleriyle sistematik bir şekilde ele alan Dânî,vakf-ibtidâ konusunda yapılan çalışmalara her zaman referans olmuş birisidir. Dâni, selefi İbnü'l-Enbârî'nin sistematiğinde gördüğü üç adet vakf çeşidine *kâfi* vakfi ilave etmek suretiyle kavramlaşma sürecinde önemli bir adım atmıştır. Onun bu tasnifi tecvîd sistematiğinde, kendisinden sonra da İbnü'l-Cezerî gibi otorite ulema tarafından benimsenmiş ve günümüze kadar da geçerliliğini korumuştur.

1. Vakf-ı Tâm

Vakf-ı tâm, kendisinden sonrası ile lafız veya mana bakımından, ilgi ve alakanın bulunmadığı kelime üzerinde yapılan vakflardır.⁶⁴ Söz konusu yerde söz/kelam hem lafız hem de mana yönüyle tamam olduğu için bu adı almıştır. Örneğin وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ⁶⁵şeklinde

59 Örnekler için bk. Nehhâs,*el-Kat' ve'l-i'tinâf*,39, 41, 45, 52, 57.

60 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, 15/388; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/107. Ayrıca hocaları, öğrencileri ve ilmi kişiliğine dair malumat için bk. İbn Evs el-Mukrî, *Kitâbu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Muhammed Abdulfettah Muhammed Arîbî, (Libya: Menşûra Câmi'a Karyuns, 2008) (muhakkik girişi) 30-39.

61 İbn Evs el-Mukrî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 111.

62 İbn Evs el-Mukrî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*,111.

63İbn Evs el-Mukrî, *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 111.

64 Dâni, *el-Müktefâ*, 140.

65Bakara 2/5.

yapılan vakf, tâm vakftir. Zira burada müttakîlere ilişkin hususlar anlatılmış bundan sonrasında ise inkarcılardan bahseden ayetler yer almıştır: **إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ**..

Diğer taraftan vakf-ı tâm, kimi zaman ayet ortasında bulunduğu gibi ekseriyetle ayet sonlarında ve kıssa sonlarında bulunur. Ayrıca sûre sonlarında yapılan vakflar da bu şekildedir. Vakf-ı tâm olan bir yerde vakf yapıldığı zaman, okumaya durulan yerin devamından başlamak gerekir.⁶⁶

2. Vakf-ı Kâfi

Vakf-ı kâfi, kelim, lafız ve mana yönünden tamam olmakla beraber, kendinden sonrası ile lafız yönüyle değil de mana yönüyle irtibatlı olan yerlerde yapılan vakflardır.⁶⁷ Örneğin: ⁶⁸ **لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ** şeklinde yapılan vakf, kâfi vakf olmaktadır. Burada kelim, lafız itibariyle tamdır. Fakat mana açısından mabadi ile ilgisi vardır. Çünkü bunu takip eden cümle, kâfirlerin durumunu haber vermektedir: **حَتَّمَا اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ**..

3. Vakf-ı Hasen

Vakf-ı hasen, kendisinde kelim tamam olmakla birlikte, kendisinden sonrası veya kendisinden öncesiyle lafız yönünden alakası bulunan bir kelimedede yapılan vakfa denir. Bir anlam bütünlüğü meydana gelmesinden dolayı vakf yapmak hoş karşılanırken; aralarındaki lafız ve mana yönüyle sıkı ilişkiden dolayı sonrasında ibtidâ yapmak uygun değildir. Vakf-ı hasen için Fatiha suresinde: **الْحَمْدُ لِلَّهِ** da ve **صِرَاطًا الَّذِي تَنَعَّمْتَ عَلَيْهِمْ** şeklinde yapılan vakflar örnek verilebilir. Burada birinci cümleyi **الْحَمْدُ لِلَّهِ** takip eden **صِرَاطًا** kelimesi bu cümleliğin sıfatı olduğu için vakf, sıfat ile mevsuf arasında vaki olmuştur. İkincisinde ise cümleyi takip eden **صِرَاطًا** kelimesi de **الَّذِي** kelimesinin sıfatı veya ondan bedeldir. Her ikisinde de, vakf yapılan kelimenin mabadi ile lafız yönünden ilgisi vardır. Vakf yapıldığı zaman mânâ anlaşıldığı için, bu isimle tesmiye edilmiştir.⁶⁹

4. Vakf-ı Kabîh

Kelim, lafız ve mana yönüyle tamam olmayan ve mabadi ile her iki açıdan kuvvetli irtibatı bulunan yerlerde yapılan vakflara denir.⁷⁰

Vakf-ı kabîhin olduğu yerde kelim tamam olmadığı için, buradan bir mana anlaşılmayacağı gibi, ayette kastedilen edilen mefhum da gizli kalmaktadır. Muzaf ile muzafun ileyh, sıla ile mevsulü, kavlı ile mekulü kavlı vb. arasında yapılan vakflar bu şekildedir. Besmeledeki **بِسْمِ** kelimesinde ve Fatiha sûresindeki **صِرَاطًا، مَالِكٍ، الْحَمْدُ** kelimelerinde yapılan vakflar örnek olarak verilebilir.⁷¹

Dâni, Kur'an kıraatinde dört çeşit vakfin uygulanacağını belirtmiş ve bunları vakf-ı tâm, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen, vakf-ı kabîh şeklinde tasnif etmiştir. Bu bağlamda tâm vakfin tercih edilen bir vakf olduğunu, vakfedilen yerin maba'di ile bir ilişkisinin bulunmadığını, kıssaların bitiminde, kelamın tamamlandığı yerlerde ve çoğu zaman ayetlerin bitiminde yer aldığını belirtmektedir. Diğer yandan Dâni, kâfi vakfin makbul bir vakf olduğunu hasen

66 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/508-509.

67 Dâni, *el-Müktefâ*, 143.

68 Bakara 2/6.

69 Dâni, *el-Müktefâ*, 145.

70 Dâni, *el-Müktefâ*, 148.

71 Dâni, *el-Müktefâ*, 148; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/352.

vakfin ise okuyucunun mecbur kalması durumunda uygulayabileceği, kabîh vakfin ise kurra tarafından nehyedildiğini, hoş karşılanmadığını, ancak nefesin kesilmesi veya kıraate engel bir durumun ortaya çıkması durumunda vakfedilen yerin öncesinden tekrar kıraate başlamanın bir zaruret olduğunu beyan etmiştir.⁷²

Dâni, vakfla ilgili fikirlerini düzenli bir şekilde arzettikten sonra, vakfin doğru bir şekilde yapılabilmesi, okuyucunun manayı bozmayacak şekilde vakfları icra edebilmesi için Arapçayı iyi bilmesi gerektiğini; ancak Arap dilinin iyi bilinmesi sayesinde açık ve gizli olan manaların bilinebileceği, bunun sonucunda da sahih bir okuyuşun gerçekleşeceği⁷³ tezini dile getirmiştir.

3. 5. Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî (ö. 560/1165)

Hicrî VI. Asırda yaşayan ve hayatına dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmayan Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, Kâbil ile Gazne arasında bir köy olan Segavend'de doğmuştur, buraya nispetle de “Secâvendî” adıyla meşhur olmuştur. Vefat tarihi olarak 560 tarihi zikredilmiştir.⁷⁴Eserinin adı ‘İlelü’l-vukûf’tur.Bu çalışma, Secâvendî’nin aynı konuda kaleme aldığı iki eserden hacimli olanıdır.

Halen elimizde bulunan Mushaflardaki vakf işaretleri, Secâvendî’nin sistematize ettiği işaretlerdir. Dolayısıyla bu ilim adamına nispetle, söz konusu işaretlere de “secâvend” denilmektedir. Secâvendî’nin vakf taksimi⁷⁵ ve sistematizinde yer alan remizler şu şekildedir:

1. Vakf-ı Lâzım: م harfiyle remzettği lâzım vakf,sonrası ile lafız ve mana yönüyle alakası/irtibatı olmayan bir kelime üzerinde yapılan vakf çeşididir. İbnü’l-Cezerî, bu vakf çeşidinin“vâcib vakf”الوقف الواجب diye de isimlendirildiğini ifade etmiştir. Lâzım vakf, Secâvendî’nin ifadesiyle her iki taraf da vasledildiğinde mananın değiştiği ve kelaminkötü/uyumsuz olduğu yerlerde⁷⁶ yapılan vakftır.

2. Vakf-ı Mutlak: ط harfiyle remzettği mutlak vakfı Secâvendî, kendisinden sonra ibtidâ güzel/uygun olan vakf (ما يحسن الابتداء بما بعده)⁷⁷şeklinde tarif etmiştir. Tanıma bakıldığında Secâvendî’nin husnü’l-ibtidâya yer verdiği, husnü’l-vakfa dair bir şey söylemediği görülmektedir.

3. Vakf-ı Câiz: Caiz vakf için Secâvendî ج remzini kullanmıştır. Her iki tarafında birbiriyle bağlantılı olması nedeniyle vasl (bağlama) ve faslın (ayırma) caiz olduğu yerler için tespit etmiştir.⁷⁸ Buradan anladığımız, bir yönüyle veya bir takdire göre durmak caiz iken; başka bir takdire göre de vasletmek caiz olmaktadır.

4. Vakf-ı Mücevvez (li vechin): ز harfiyle remzettği bu çeşit vakfa ilişkin Secâvendî, söz konusu yerdeki iki farklı iraktan birini tercih etme durumuna bağlı olarak ekseriyetle

72 Dâni, *et-Tahtid*,174,175.

73 Dâni, *et-Tahtid*,176.

74 Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, 3/178; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye*, 2/139.

75Secâvendî’nin sistematizği ile selefi olan ve bu alanda otorite isim Dâni ve İbnü’l-Enbârî’nin vakf çeşitlerine ilişkin tasnif ve mukayese adına bk. Recep Koyuncu, *Kur’an-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Vakf İbtidâ’nın Rolü (İbnü’l-Enbârî ed-Dâni ve es-Secâvendî Örneği)*, 152-158.

76 (مالؤ وصل طرفاه غير المرام وشنع معنر الكلام) bkz. Secâvendî, ‘ilelü’l-vukûf, 1/62.

77 Secâvendî, ‘ilelü’l-vukûf, 1/116.

78 Secâvendî, ‘ilelü’l-vukûf, 1/128.

vaslın, vakftan daha uygun olduğu yerler, şeklinde açıklama yapmıştır. Ancak şu varki, Secâvendî muhtemel iraba mebni illetle tespit ettiği bu tür yerlerde –muhtemelen caiz vakf olması sebebiyle- vakfın mı yoksa vaslın mı evla olduğunu açıkça belirtmemiştir.⁷⁹

5. Vakf-ı Murahhas (zarureten): ص harfiyle gösterdiği bu vakf çeşidine ilişkin Secâvendî, maba'dinin makabliyle tamamen ayrılmadığı, birbiriyle bağlantılı olmasının yanında sözün uzun olması *طول الكلام* ve nefesin kesilmesine *إنقطاع النفس* bağlı olarak zarurete bağlı sebepler neticesinde vakf yapmanın gerekli olduğu yerler şeklinde açıklama yapmıştır. Buna ilaveten vakf yapılan yerin devamı müstakil ve manası anlaşılabilir bir cümle olacağından durulan yerin öncesinden ibtidâ etmenin de gerekmeceğini ifade etmiştir.⁸⁰

3. 6. Eşmûnî (???)⁸¹

Eşmûnî veya Üşmûnî'nin biyografisi ile alakalı kaynaklarda net bir bilgi yer almamaktadır. Örneğin yakın zamanda kaleme alınan iki çalışmada da ismi ve vefat tarihine ilişkin farklı bilgiler yer almıştır. İsmail Karaçam, Ahmed b. Muhammed el-Uşmûnî diye bahsettiği zat için vefat tarihi ile alakalı (ö.900/1494) derken;⁸² Nihat Temel'in Ahmed b. Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim el-Uşmûnî ismini verdiği zatın vefat tarihi (ö.960/1494) şeklindedir.⁸³

Eşmûnî'nin eserinin adı, *Menâru'l-hüdâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ* adını taşır. Bu sahada öne çıkan isimlere nispetle daha sonra gelmesi bir avantaj olmuş; baştan itibaren kendisine kadar gelen zengin müktesabat ve ilmî mirastan gereğince istifade etmiştir. *Menâru'l-hüdâ* adlı eser Abdurrahman Tarhûnî tarafından tahkikli neşredilmiştir. (Kahire: Dârul-Hadîs, 2008)

Vakf kategorilerini şöyle taksim etmiştir: *vakf-ı tâm*, *vakf-ı kâfi*, *vakf-ı hasen*, *vakf-ı salih (câiz)*, *vakf-ı kabîh* şeklinde öncelikle beşli taksime yer vermiştir. Sonrasında vakfları ise *vakf-ı etemm*, *vakf-ı ekfâ*, *vakf-ı ahsen*, *vakf-ı aslah*, *vakf-ı akbah* şeklinde ara tonlar ilave etmiştir.⁸⁴ Söz konusu taksim önceki vakf taksimatının bir kompoze edilmiş halidir.

Sonuç

Allah teâlâ tarafından Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber'e yirmi üç sene gibi bir zaman zarfında vahyedilen Kur'an-ı Kerim, inmiş olduğu toplum tarafından okunup anlaşılması, tefekkür edilerek hayata geçirilmesi için gönderilen kutsal bir kitaptır. Birçok ayette bu hususun teyit edildiğini görmekteyiz.

Kur'an ilimleri içerisinde önemli bir yere sahip olan vakf ve ibtidâ, Kur'an'ın hem metinsel hem de manaya yansıyan yönüyle okunması bağlamında önem arzeden bir husustur. Mananın tamam olduğu yerde kiraati keserek nefes almayı ifade eden vakf ile mana

79 Örnek için bk. Secâvendî, *'ilelu'l-vukûf*, 1/130.

80 Secâvendî, *'ilelu'l-vukûf*, 1/131.

81 Vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bir makalede DİA'da yer alan "Üşmûnî" maddesine atıfla (918/1513) tarihleri verilmiştir. Bunun sağlıklı olmadığını düşünüyoruz. Bk. Yakup Uzun, "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ" *Bilimnâme*, 1 (2021) 190. Nitekim *Menâru'l-Hüdâ* adlı eserine yer veren meşhur bir web sitesi vefat tarihi olarak yaklaşık Hicrî 1100 senesini vermiştir. Bk. <https://al-maktaba.org/book/32489> (erişim 2.11.2021)

82 İsmail Karaçam, *Kuran-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 322.

83 Nihat Temel, *Kur'an Kiraatında Vakf ve İbtidâ*, 33.

84 Eşmûnî, *Menâru'l-hüdâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 25.

bütünlüğüne riâyet ederek uygun yerden başlamayı ifade eden ibtidâ, Kur'an'ın tefsiri, mana ve maksatlarının ortaya çıkarılmasında önemli bir role sahiptir.

Hız. Peygamber, her konuda en güzel örnek olduğu gibi ilâhî kelâmın okunması, anlaşılması ve hayata tatbiki noktasında da örnek olmuş ve Kur'an'ın nasıl okunması gerektiğini bizlere göstermiştir. Öyle ki Kur'an tilâvetinin uygulamasını kavratma anlamında vakfedilmesi gereken yerlerde vakf, vasledilmesi gereken yerlerde vasl yapmak suretiyle bizatihi okumuş ve bu konuda sahabeyi de eğitmiştir.

Vakf ve ibtidâ kıraat ilminde de önemli bir yere sahiptir. Kur'an'ın manasını anlamak, ondan şer'i deliller çıkarmak vakf ve ibtidâyı bilmekle gerçekleşir. Konuyla alakalı telif çalışmalarının hicrî ikinci asırdan itibaren başlaması ve günümüze dek kıraat alanında öne çıkan birçok âlimin konuya ilişkin müstakil bir eserinin olması da, meselenin ne denli önemli yere sahip olduğunugösteren bir husustur.

Öte yandan okuyucuların tilâvetlerinde vakf ve ibtidâ ile ilgili görülen anlam kaymalarının önüne geçmek amacıyla tarihten günümüze birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda müelliflerin bir takım keyfiyet farklılıklarına bağlı olarak vakfların, *tâm*, *kâfi*, *hasen*, *sâlih*, *kabîh* gibi terimlerle ifade edildiği görülür. Diğer yandan bazı müelliflersöz konusuvakf çeşitlerini remizlerle ifade ettiği degörölmüştür.

Tarihi süreçte vakf ve ibtidâ konusuna dair pek çok çalışma yapılmış bunlardan bir kısmı bize kadar gelmiş diğer bir kısmı da kaynak eserlerde nispet edilmiştir. Yapılan çalışmalarda eser ve tasnifleriyle dikkat çeken isimlerden öne çıkanlar kronolojik olarak; İbnü'l-Enbârî, Ebû Cafer en-Nehhâs, İbn Evs el-Mukrî, ed-Dânî, es-Secâvendî ve Eşmûnî gibi isimlerdir. İbnü'l-Enbârî (Tâm, hasen, kabîh) şeklinde üçlü; Nehhâs (Tâm, kâfi, hasen, salih) şeklinde dördü; İbn Evs (Tâm, kâfi, hasen) şeklinde üçlü; Dânî (Tâm, kâfi, hasen, kabîh) şeklinde dördü; Secâvendî (Lâzım, mutlak, câiz, mücevvez ve Murahhas) şeklinde beşli ve Eşmûnî ise (Tâm, kâfi, hasen, salih, kabîh) şeklinde beşli taksimi benimsemiştir.

Netice itibarıyla Kur'an okuyan kimsenin, Arapça bilsin ya dabilmesin Kur'an'ın hem tilaveti hem de manasının doğru bir şekilde oluşması, diğer bir deyişle muradi ilahiye ters bir mana meydana gelmemesi noktasında vakf ve ibtidâyâ ilişkin hususlara riayet etmesigerekir.

Kaynakça

- Abdulfettâh el-Kârî, *Sünenu'l-kurrâ ve menâhicü'l-mücevidîn*. Medine: Mektebetü Dâr, 1414.
- Abdulğafûr es-Sindî, *et-Teshîl fî kavâidi't-tertil*. Mekke: Mektebe el-Esedî, 2006.
- Abdullah el-Meymûnî. *Fazlu 'ilmi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. Riyad: Dâru'l-Kasım, 2003.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 2001.
- Akpınar, Ali. *Kur'an Niçin ve Nasıl Okunmalı*. Konya: Kitap Dünyası, 2013.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Thk. Üsâme Atâyâ. Dimeşk: Darul-Gavsân liddirâsâti'l-Kur'aniyye, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2005.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Ebû Hilâl el-Askerî. *Kitâbu's-sinaateyn el-kitâbe ve's-şi'r*. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1320.

- ed-Dânî. *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Amman: Dâr-u Ammar, 2007.
- ed-Dânî. *et-Tahdîd fi'l-itkâni ve't-tecvîd*. Thk. Gânim Kaddûri el-Hamed. Amman: Dâr-u Ammar, 2000.
- Eşmûnî, *Menâru'l-hüdâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Thk. Abdurrahim Tarhunî, Kahire: Dâru'l-Hadis, 2008.
- Gülle, Sıtkı. *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*. İstanbul: Huzur Yayınları, 2005.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*. trc: Salih Tuğ. İstanbul: İFAV Yayınları, 2000.
- Husarî, Mahmud Halil. *Ahkâmü Kiraâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru Besâiru'l-İslâmiyye, 2006.
- Husarî, Ravza Cemal. *el-Menhelu'l-müfid fi usûli'l-kiraâti ve't-tecvîd*. Beyrut: Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, 2005.
- Hüzeli, Ebu'l-Kâsım Yusuf b. Ali Cübare. *El-Kâmil fi'l-Kirâat*. Thk. Ebû İbrahim Ömer b. Abdullah, Kahire, Dâru Sema lil-Küttâb, 2014.
- İbn Evs el-Mukrî. *Kitâbu'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Thk. Muhammed Abdulfettah Muhammed Arîbî. Libya: Menşûra Câmî'a Karyuns, 2008.
- İbn Ebî Şeybe. Musannef. Thk. Kemal Yusuf el-Hûî. Riyad: Mektebe Rüşd, 1989.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Yusuf el-Cezerî. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*. Thk. Cemâluddîn Muhammed Şeref. Tantâ: Dâru's-Sahabe li't-Türâs, 2014.
- İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, nşr. Gotthelf Bergstraesser, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbnü'l-Enbârî. *İzâhu'l-vakfi ve'l-ibtidâ fi kitâbillâhi azze ve celle*. Thk. Ahmet Mehdeli. Beyrut, 2010.
- Karaçam, İsmail. *Kuran-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Kastallâni, Ahmed b. Muhammed Ebî Bekr. *Kitâbu'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Thk. Kâmil Nasır Sa'dûn ez-Zeydî. Kahire: Mektebe Sekâfe Dîniyye, 2015.
- Koyuncu, Recep. "İdeal Kur'an Öğretimi: Sorunlar ve Çözüm Önerilerine İlişkin Bir İnceleme". *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 291-324.
- Koyuncu, Recep. *Kur'an-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Vakf İbtidâ'nın Rolü (İbnü'l-Enbârî ed-Dânî ve es-Secâvendî Örneği)* Konya: NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Muhammed Sâlim Muhaysin. *el-Keşfu 'an ahkâmi'l-vakf ve'l-vasl fi'l-arabiyye*. Beyrut: Daru'l-Cil, 1992.
- Muhammed Tevfik Muhammed Harîr. *Mu'cemu musannefâti'l-vakf ve'l-ibtidâ (Dirâse târihiyye tahliliyye me'a inâye hassa bi musannefâti'l-kurûni'l-erbe'ati'l-ûlâ)*. Riyad: Merkezü Tefsîr li'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2016.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Kitâbu'l-kat' ve'l-i'tinâf*. Thk. Abdurrahman Matrûdî. Riyad: Âlemü'l-Kütüb, 1992.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Saçaklızâde, Mar'aşî. *Cühdü'l-mukill*. Thk. Ganim Kaddurî, el-Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2001.

- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. Aybeg.*el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Thk. Ahmed el-Arnâvut. Beyrut: Daru İhyâi't-Türas, 2000.
- Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr. *İlelu'l-vukûf*. Thk. Muhammed b. Abdullah Muhammed el-'îdî. Riyad: Mektebetü Rüşd, 2006.
- Sehâvi, Ebü'l Hasen Alemüddin. *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ*. Thk: Mervan Atıyye, Beyrut, 1997.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyuti. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebe Mustafa Babî el-Halebî, 1951.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân fi te'vili'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Müessesetü Risâle, 2000.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid Istılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Temel, Nihat. *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, İstanbul, 1990.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Kahire: Daru'l-Hadîs, 2006.
- Zehebî, *Tabakâtu'l-Kurrâ*. Riyad: Merkez Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1997.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Abdullah. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1958.